

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน มีทั้งที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้มีความเจริญก้าวหน้า แต่บางครั้งก็ทำให้เกิดปัญหาขึ้น เช่น การรับเอาเทคโนโลยีจากภายนอกเข้ามาอย่างไม่จำแนก เพื่อตอบสนองความทันสมัยของความสะดวกสบาย ทำให้บางคนในชุมชนต้องยากจนลง กลายเป็นคนมีหนี้สิน เห็นแก่ตัว เกิดการแก่งแย่งกัน ความสัมพันธ์ที่ดีภายในชุมชนหายไป ก่อให้เกิดปัญหาด้านต่าง ๆ อีกมากมายตามมา แต่บางชุมชนเปลี่ยนแปลงโดยปรับตัวไปในทางที่มุ่งรักษาสภาพนิเวศเกษตรแบบเดิมไว้ เลือกรับเทคโนโลยีการผลิตจากภายนอกที่จำเป็น ไม่เน้นการผลิตเพื่อการค้า โดยใช้การปลูกพืชแบบผสมผสาน หรือทำการเกษตรแบบธรรมชาติ ใช้ปุ๋ยคอกแทนปุ๋ยเคมี ใช้แรงงานคนและสัตว์ในชุมชนแทนเครื่องยนต์ เพื่อลดต้นทุนการผลิต ทำให้ชุมชนมีรายได้ที่สามารถเลี้ยงตนเองได้ และยังทำให้สภาพนิเวศของชุมชนไม่ถูกทำลาย

ในชนบท ชาวนาต้องเผชิญกับการล้มลุกคลุกคลาน จากการเข้าไปสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ชานาที่มีทรัพยากรจำกัด และขาดเงินทุนในการนำมาใช้ในการผลิต เลือกขายแรงงานในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งเริ่มเป็นที่ต้องการมากขึ้น เช่น รับจ้างแรงงานในภาคเกษตรกรรม ในหมู่บ้านและ ในตะแวกใกล้เคียง เท่าที่มีความต้องการแรงงาน บางครั้งจะเห็นการรวมตัวกันของชานาที่ขายที่ดินออกไปเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรม ซึ่งเมื่อความต้องการในภาคอุตสาหกรรมมี มากขึ้น และการผลิตในภาคเกษตรกรรมไม่ให้ผลตอบแทนเท่าที่ควร ชานาก็จะหันไปเป็นแรงงานภาคอุตสาหกรรมเช่นเป็นแรงงานก่อสร้าง เป็นแรงงานใช้ฝีมือหรือเป็นแรงงานกึ่งฝีมือในโรงงาน แรงงานรับจ้างจึงกลายเป็นทางออกอย่างหนึ่งให้กับคนในชนบท ที่สามารถจะนำมาซึ่งรายได้ เพื่อจับจ่ายใช้สอยในครัวเรือน การออกไปเป็นแรงงานรับจ้างดังกล่าวนี้ ส่วนหนึ่งเป็นการอพยพแรงงานจากชนบท เข้าสู่เมือง สะท้อนให้เห็นรูปแบบของความสัมพันธ์แบบใหม่ ระหว่างชนบทกับเมืองท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ด้วย

เหตุนี้เมืองจึงกลายเป็นความหวังสำหรับคนในชนบท โดยเฉพาะคนยากจนที่ขยายโอกาสให้กว้างขึ้นในการหารายได้มาสู่ครอบครัวอย่างไรก็ดี โอกาสในการจ้างงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการที่เมืองเปิดให้นั้น หากได้มีมากมายและสิ่งตอบแทนที่ดีและมั่นคงเสมอไปไม่ ยิ่งสำหรับชาวนาในกลุ่มที่ขาดความรู้และความชำนาญ โอกาสที่จะได้งานทำที่มีรายได้คุ้มกับแรงงานที่ลงไปนั้นมีอยู่จำกัดในส่วนของแรงงานสตรีชาวชนบท มีจำนวนไม่น้อยที่ดิ้นรนหนีปัญหาความยากจน โดยการหันหลังให้กับการทำงานในภาคเกษตรกรรม เลือกที่จะเป็นคนรับใช้ในบ้าน เป็นพนักงานเสิร์ฟอาหารตามร้านอาหาร ร้านค้า โรงแรม หรือเป็นหญิงบริการในสถานเริงรมย์ประเภทต่าง ๆ ในเมืองขนาดใหญ่ หรือแม้แต่ในต่างประเทศ ทางเลือกในการหารายได้เช่นนี้ ถึงแม้ว่าจะขัดต่อค่านิยมแบบเดิมของสังคมไทยก็ตามแต่ในสภาวะของการดิ้นรนเพื่ออยู่รอด และความต้องการที่จะเลื่อนฐานะทางสังคมของคนยากจน ทำให้ค่านิยมแบบดั้งเดิมต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย (ชยันต์ วรรณระภูติ และคณะ, 2536, หน้า 3)

มนุษย์เป็นสัตว์สังคม อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม มีการประกอบกิจกรรมร่วมกัน มีการเคลื่อนไหวปรับตัวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามสภาพแวดล้อม การที่จะทำให้อยู่ร่วมกันของมนุษย์จำนวนมากเป็นไปได้โดยสงบสุข มนุษย์จึงได้สร้างสรรค์แบบแผนการปฏิบัติของมนุษย์ในสังคมขึ้น ซึ่งเรียกกันในเวลาต่อมาว่า “วัฒนธรรม” ซึ่งกำหนดมาตรฐานการดำเนินชีวิต และความสัมพันธ์ที่ทุกคนจะต้องเข้าใจร่วมกัน วัฒนธรรมในที่นี้คือ วิธีชีวิตประกอบด้วย วิธีการผลิต ระบบคิด ความเชื่อ ความสัมพันธ์ต่าง ๆ แนวปฏิบัติ ระบบคุณค่าที่สมาชิกในชุมชนยอมรับและมีผลต่อพฤติกรรมของคนในฐานะข้อแรก และคนในชุมชนในชีวิตจริงทั้งหมด นอกจากการเรียนรู้และพยายามทำความเข้าใจแบบแผนทางพฤติกรรมที่มนุษย์ในรุ่นก่อน ๆ ได้สร้างไว้เพื่อให้คนรุ่นใหม่สามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข กลมกลืนไปกับสมาชิกอื่นในสังคม และปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา (เกียรติศักดิ์ อิชยานันท์และคณะ, 2523, หน้า 79) การปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมขึ้นกับบริบทของชุมชนในแต่ละชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคแต่ละสมัยอย่างเป็นระบบและสลับซับซ้อน เช่น ระบบวิถีคิดของชาวบ้านล้วนแต่มีเหตุผลอันเข้มแข็งรองรับอยู่ และจะแปรเปลี่ยนไปก็โดยเหตุผลใหม่ ที่พอเพียงสำหรับการหักล้างของเดิม จึงไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาดแต่อย่างใดที่ชาวบ้านเลือกที่จะคงระบบ และความเชื่อบางอย่างของชุมชนเอาไว้ และเลือกที่จะเลิกความเชื่อบางอย่างด้วยตนเอง

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ในสังคม ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างคนในชนบทและคนในเมือง สภาพสิ่งแวดล้อมถูกทำลายไป การดำเนินชีวิตของคนในสังคมเมืองและชนบทเปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงทางด้านอุตสาหกรรมทำให้มีโรงงานอุตสาหกรรมเกิดขึ้นมาเป็นจำนวนมาก โรงงานอุตสาหกรรมส่วนใหญ่มักมีทำเลที่ตั้งในเขตเมือง ซึ่งเป็นปัจจัยดึงดูดและผลักดันให้คนละทิ้งชุมชนและครอบครัวไปหางานทำในเมืองทั้งโดยไม่ตั้งใจและความจำเป็นบังคับ โดยที่คนในชนบทบางส่วนสูญเสียที่ดินทำกินให้กับนายทุน ทำให้ต้องอพยพจากถิ่นที่อาศัยเดิม นอกจากนี้ความจำเป็นที่ต้องการใช้แรงงานราคาถูกของบรรดาโรงงานอุตสาหกรรม ส่งผลให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบและกดขี่แรงงานสตรีและเด็ก เป็นต้น (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2535, หน้า 30)

การปรับตัวของชุมชน จะส่งผลทั้งในแง่บวก และแง่ลบให้แก่ชุมชน และมีความเกี่ยวข้องกับระบบการศึกษาที่มีอยู่ในชุมชน ในอดีตการศึกษาตามธรรมชาติในรูปแบบที่พ่อและแม่ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ลูก ในการทำมาหากิน การดำรงชีวิตให้อยู่รอด ความจำเป็นที่จะได้รับการศึกษา หรือความรู้จากการศึกษาจากภายนอกมีน้อยมาก การปรับตัวก็อาจจะมีความจำเป็นน้อย ต่อมาการศึกษาในรูปแบบสมัยใหม่เริ่มขึ้น และได้แพร่กระจายไปทั่วแทบทุกชุมชนของประเทศ การศึกษาและโอกาสที่ชุมชนได้รับข้อมูลข่าวสาร ความรู้จากสื่อสารมวลชนต่าง ๆ ก็มีมาก จึงมีอิทธิพลต่อการพัฒนารูปแบบวิธีการปรับตัวของชุมชนเป็นอย่างมาก เช่น มีการปรับตัวโดยการรับความรู้ ความคิด และการปฏิบัติใหม่ ๆ ที่ชุมชนคาดหวังว่าจะช่วยให้การดำรงชีวิต และการงานอาชีพดีขึ้น

ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่องการปรับตัวของชุมชนทางด้านสังคมและวัฒนธรรม เนื่องจากการอพยพพื้นที่ซึ่งเป็นการปรับตัวจากวิถีชีวิตดั้งเดิมไปสู่แนวทางใหม่ โดยที่อาจจะทราบเป้าหมายของการปรับตัวชัดเจนหรือไม่ก็ตาม ทั้งนี้เพื่อศึกษาว่าเมื่อชุมชนมีการอพยพจากการดำเนินการของรัฐ ชุมชนจะมีการปรับตัวทางด้านสังคมและวัฒนธรรมอย่างไร แนวทางการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนจะต้องมีการรับรู้ และเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชนที่มีมาแต่ดั้งเดิมอย่างไรบ้าง ซึ่งประกอบด้วย การปรับตัวด้านวิถีการผลิต ระบบคิด ความเชื่อ ความสัมพันธ์ต่าง ๆ ทางสังคม และวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการปรับตัวของชุมชน มีเงื่อนไขและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวด้านสังคม และวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง

เพื่อให้สามารถดำรงชีพอยู่ในชุมชนได้ ซึ่งผู้วิจัยคาดหวังว่า คำตอบที่ได้จะเป็นประโยชน์ สำหรับการวางแผนและการแก้ไขปัญหาเป็นแนวทางในการอพยพของชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการปรับตัวของชุมชนทางด้านสังคมและวัฒนธรรมอันเป็นผลมาจากการอพยพ
2. เพื่อศึกษาเงื่อนไขและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวด้านสังคมและวัฒนธรรมอันเป็นผลมาจากการอพยพ

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ทำให้ได้ทราบถึงการปรับตัวของชุมชน ทางด้านสังคมและวัฒนธรรม
2. เพื่อเป็นแนวทางในการสนับสนุน ส่งเสริมการปรับตัวของชุมชนจากการอพยพพื้นที่เป็นการวางแผน เตรียมการและสามารถแก้ไขปัญหาในการอพยพชุมชนในครั้งต่อไป ตามแนวทางของการศึกษานอกระบบ

นิยามศัพท์เฉพาะ

การปรับตัวของชุมชน หมายถึง พฤติกรรมของบุคคลหรือสมาชิกชุมชนในการปรับตัวให้สามารถดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดความเหมาะสม หรือสอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนสามารถ อยู่รอดในสถานการณ์ใหม่ได้อย่างเป็นสุขตามอัตภาพโดยผ่านกระบวนการรับรู้ เรียนรู้ ทดลอง การตัดสินใจ และการยอมรับ เพื่อปฏิบัติตัวตามเงื่อนไขของการปรับตัว

การอพยพหรือการย้ายถิ่น หมายถึง การเคลื่อนย้ายของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลจากถิ่นเดิม ที่เคยอยู่อาศัยไปอาศัยอยู่ในถิ่นใหม่ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้เน้นการอพยพของชุมชน กลุ่มบุคคลที่เกิดจากการชักนำหรือดำเนินการ โดยองค์กรของรัฐ

เงื่อนไข หมายถึง ตัวกำหนดให้เกิดสถานการณ์ ทั้งที่คาดหวังหรือไม่คาดหวัง อันเนื่องมาจากการอพยพ หรือ การย้ายถิ่น ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จำแนกตัวกำหนดดังกล่าวเป็นคุณลักษณะของกลุ่มเป้าหมาย บริบทของพื้นที่และสภาพสิ่งแวดล้อม ระยะเวลาของการปรับตัว ความคาดหวังต่อผลดีและผลเสียของการปรับตัว

ปัจจัย หมายถึง สิ่งที่ช่วยส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการปรับตัวด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ด้านการเรียนรู้ และปัจจัยด้านการถูกดำเนินการโดยองค์กรของรัฐ

ขอบเขตการวิจัย

ผู้ดำเนินการวิจัยได้จำกัดขอบเขตของการวิจัยไว้ ดังนี้

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาหมู่บ้านแม่หลวง หมู่ที่ 8 ตำบลแม่เมะ อำเภอแม่เมะ จังหวัดลำปาง เหตุผลในการเลือกพื้นที่ในการทำการศึกษาวิจัย ดังนี้

- 1.1 เป็นหมู่บ้านที่ถูกอพยพจากพื้นที่เดิม เนื่องจากได้รับผลกระทบจากโครงการขยายเหมืองลิถีนต์แม่เมะ สำหรับโรงไฟฟ้า
- 1.2 เป็นหมู่บ้านที่เกิดผลกระทบด้านสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม
- 1.3 เป็นหมู่บ้านที่มีการปรับตัวด้านวิถีชีวิต การผลิต ระบบคิด ความเชื่อ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างชัดเจน

2. ขอบเขตด้านประชากร

กลุ่มประชากรที่ศึกษา คือ กลุ่มประชากรที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านแม่หลวง ประกอบด้วย กลุ่มผู้นำที่เป็นทางการ กลุ่มผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ตลอดจนกลุ่มบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เช่น พระ ผู้อาวุโส กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน เป็นต้น

3. ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยได้กำหนดเนื้อหาในการศึกษาไว้ดังนี้

ตอนที่ 1 ลักษณะทางกายภาพของชุมชน ก่อนและหลังการอพยพ

- ที่ตั้ง อาณาเขต

- ประวัติชุมชน
- โครงสร้างทางสังคมของชุมชน
- สภาพทางเศรษฐกิจ

ตอนที่ 2 การปรับตัวของชุมชนบ้านเกาะหลวงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

- วิถีชีวิตของชุมชนก่อนการอพยพ
- การปรับตัวด้านการประกอบอาชีพหลังการอพยพ
- การปรับตัวด้านการบริโภคและการใช้จ่ายในครอบครัว
- การปรับตัวด้านการศึกษาและการเรียนรู้
- ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน
- การปรับตัวด้านความสัมพันธ์ของคนในชุมชน
- การปรับตัวด้านประเพณีและวัฒนธรรมของคนในชุมชนเกาะหลวง
- ค่านิยม ความเชื่อ และระบบคุณค่าของชุมชน

ตอนที่ 3 เงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อการปรับตัวของชุมชน

- คุณลักษณะของกลุ่มเป้าหมาย
- สภาพพื้นที่ของชุมชนที่กำหนดให้เกิดการปรับตัว
- ระยะเวลาของการปรับตัว
- ความคาดหวังต่อผลดีและผลเสียของการปรับตัว

ตอนที่ 4 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของชุมชน

- ปัจจัยด้านสังคม
- ปัจจัยด้านวัฒนธรรม
- ปัจจัยด้านการเรียนรู้
- ปัจจัยด้านการกระทำขององค์กรรัฐ